

بانک‌های خصوصی و رقابت صنعت بانکداری

فتح الله تاری^۱، نسرین شمسیان^۲

دریافت: ۱۳۹۵/۴/۱۶ پذیرش: ۱۳۹۵/۵/۱۶

چکیده:

امروزه بانک‌های دولتی با ورود بانک‌های خصوصی برای کاهش هزینه‌های خود توجه بیشتری به رقابت در عرصه بانکداری دارند. وضعیت رقابت صنعت بانکداری در اقتصاد ایران با استفاده از داده‌های پانل ۱۵ بانک دولتی و خصوصی طی دوره ۸۷-۱۳۷۵ مطالعه شد. هدف ارزیابی رقابت و اندازه‌گیری درجه رقابت در پرداخت تسهیلات سیستم بانکی کشور است تا ساختار بازار در صنعت بانکداری ایران و میزان انحصاری بودن آن مورد سنجش قرار گیرد. در شناسایی وضعیت ساختار بازار بانکی، پژوهش حاضر به تبیین درجه تمرکز بازار بانکی کشور از طریق استخراج شاخص تمرکز لرنر می‌پردازد. نتایج حاصل از محاسبه این شاخص نشان داد که طی دوره موردنبررسی بازار تسهیلات با ورود بانک‌های خصوصی تا حدی به سمت رقابتی شدن حرکت کرده است.

JEL: C33, C87, D43, G21

واژگان کلیدی: ساختار بازار، شاخص لرنر، رقابت، صنعت بانکداری.

۱. دکترای اقتصاد، دانشیار، عضو هیات علمی دانشگاه علامه طباطبائی، (تویینده مسئول)،

.tarifath@yahoo.com

۲. کارشناس ارشد اقتصاد، دانشگاه علامه طباطبائی، .shamsiyanasrin@yahoo.com

۱- مقدمه

مطالعات کاربردی در خصوص بازار مقوله‌ای است که در محافل علمی و کارشناسی ایران کمتر مورد توجه بوده است و عمدۀ تحقیقات و پژوهشها ناظر به متغیرهای کلان و نحوه کارکرد کلان اقتصادی بوده‌اند. در سالهای اخیر، به دلیل تأکید برنامه‌های اقتصادی بر افزایش کارآیی و رقابت در بازارها، گرایش به انجام مطالعات اقتصادی با پایه‌های خرد تا حدی افزایش یافته است. اقتصاددانان در مورد اهمیت نظام مالی در توسعه اقتصادی دیدگاههای متفاوتی دارند. گروهی از اقتصاددانان معتقدند توسعه نهادهای مالی و پولی نقش مثبتی در رشد و توسعه اقتصادی دارد. وجود بازار مالی رقابتی در اقتصاد هرکشوری، تخصیص بهینه منابع را در پی داشته و موجب شکوفایی، رشد و توسعه مناسب اقتصادی آن خواهد شد. اما چنانچه بازار مالی از درجه انحصاری بیشتری برخوردار باشد و قدرت بازاری در آن حاکم باشد، تخصیص منابع مالی به بخش‌های مختلف اقتصادی بهینه نبوده و از کارآیی نظام مالی کاسته خواهد شد.

صنعت بانکداری یکی از مهمترین بخش‌های هر اقتصادی محسوب می‌شود و می‌توان بانک‌ها را به عنوان مهمترین نهادهای بازار مالی هر کشور به شمار آورده؛ زیرا بانک‌ها به عنوان واسطه منابع پولی در کنار بورس و بیمه از ارکان اصلی بازارهای مالی شمرده می‌شوند. بانکداری در اقتصاد ایران از اهمیت بیشتری برخوردار است چراکه در عمل این بانک‌ها هستند که عهده دار تأمین مالی بلندمدت نیز می‌باشند. با توجه به اهمیت و نقش شبکه بانکی در اقتصاد ایران و نیز کمک به توسعه اقتصادی کشور و همچنین با توجه به تأکید برنامه‌های توسعه مبنی بر رقابت پذیری و کارآیی نظام بانکی کشور، اندازه‌گیری درجه رقابت پذیری و بررسی نقش ورود بانک‌های خصوصی به شبکه بانکی به منظور بهبود کارآیی نظام بانکی در جهت نیل به اهداف توسعه و رشد تولید ملی، از اهمیت بسزایی برخوردار خواهد بود.

رقابت از جمله موضوعاتی است که صاحب‌نظران علم اقتصاد همواره از آن به عنوان راهکاری برای رشد و شکوفایی و استفاده بهینه از منابع اقتصادی یاد می‌کنند و در بانک‌های خصوصی زمینه بیشتری برای رقابت وجود دارد. منافع سیاسی احزاب و گروههای حاکم موجب می‌شود تا بانک‌های دولتی بیشتر در فکر منافع سیاسی باشند و به دلیل دسترسی واستفاده آسان از یارانه‌های دولتی، تمايل و نیازی به رقابت برای افزایش خدمات نداشته باشند. (فرجی و وکیلی، ۱۳۸۵، ۱۱۶-۱۱۵)

طیف‌گسترده‌ای از فعالیت‌های تجاری و خانوارها با بانک‌ها از طریق حسابهای سپرده، وامها و سایر خدمات مالی مرتبط هستند و از این رو به‌طور مستقیم تحت تأثیر قیمت‌گذاری و سایر کارکردهای بانک قرار می‌گیرند. بنابراین احتمال می‌رود هر گونه نقص، ناکارآیی و یا فعالیت غیررقابتی میان بانک‌ها، هزینه بیشتری را در مقایسه با سایر صنایع به اقتصاد وارد کند. بویژه، روابط بین‌بانکی می‌تواند باعث افزایش رشد اقتصادی و بالا بردن رفاه اجتماعی از طریق کاهش هزینه خدمات بانکی شود. یکی از مهمترین اصلاحاتی که بانک مرکزی پس از انقلاب اسلامی در سیستم بانکی ایران انجام داده، اجازه به بانک‌های خصوصی جهت فعالیت در سیستم بانکی ایران در سال ۱۳۷۹ باهدف افزایش رقابت و بهبود خدمات بانکی بوده است. در پی اصلاحاتی که در سالهای اخیر در سیستم بانکی ایران روی داده است، سوال اساسی که می‌تواند مورد توجه قرار گیرد میزان تأثیر و موفقیت این اصلاحات است. قبل از اصلاحات، صنعت بانکداری ایران از تعداد محدودی بانک‌های دولتی تشکیل شده بود. بانک‌های دولتی به دلایل بسیار از جمله درگیر شدن در تأمین حجم کلان منابع مالی مورد نیاز دستگاههای دولتی، انجام خدمات دولتی و فعالیت در فضایی که سیاست‌های پولی همواره تابع سیاست‌های مالی دولت بوده است و نیز با توجه به نبود زمینه رقابت دچار افت کارآیی و کاهش کیفیت خدمات پولی و مالی شده بودند. بعد از ورود بانک‌های خصوصی، تغییراتی محسوس در سیستم بانکی ایران به چشم می‌خورد که باعث گردید بسیاری از محققان و کارشناسان اقتصادی به تغییر شرایط به سمت رقابتی تر شدن در صنعت بانکداری ایران امیدوار گردند. دلیل اصلی برای بسیاری از این انتظارات علاوه بر بهبود کیفیت خدمات، خوش بینی بسیاری از محققان درباره افزایش رقابت، کاهش تمرکز در سیستم بانکی ایران در اثر ورود بانک‌های خصوصی است. دلایل قابل توجه دیگری مانند کاهش فاصله میان نرخ سود سپرده‌ها و نرخ بهره تسهیلات اعطایی نیز ذکر شده است.

البته با توجه به اینکه در سیستم بانکی ایران نظام جیره بندی حاکم است (که در آن با توجه به سقف نرخ سود تسهیلات، تقاضا برای تسهیلات از عرضه آن بیشتر است) واضح است که به دلیل اجبار در رعایت کف و سقفی معین برای ارائه تسهیلات و همچنین نرخ سود بانکی، بانک‌ها قادر به رقابت در ارائه تسهیلات بیشتر و همچنین تعیین رقابتی نرخ سود نخواهند بود. هرچند برخی استثنایاً مانند بانک مسکن، بانک‌های خصوصی و مؤسسه‌های مالی واعتباری برای افزایش جزئی این نرخ دیده می‌شود؛ اما سایر بانک‌های دولتی خصوصاً در این مورد نمی‌توانند با آن‌ها

به رقابت پردازند. در اینصورت رقابت در سیستم بانکی درواقع همان رقابت در جذب مشتری بیشتر خواهد بود.

۲- پیشینه‌ی تحقیق

«شفیعی» (۱۳۸۸) درپژوهش خود به تبیین شدت رقابت از طریق برآورده کشش نابرابری توزیع سهم بانک‌ها در صنعت بانکداری نسبت به ورود بانک‌های جدید و معرفی شاخص U دیویس^۱، می‌پردازد. نتایج حاصله از محاسبه این شاخص نشان داد که طی دوره موربدبررسی ساختار صنعت بانکداری تا حدی به سمت رقابتی شدن حرکت کرده است؛ هر چند، با شرایط رقابتی همچنان فاصله زیادی وجود دارد. یکی از دلایل این مسئله را می‌توان در کوچک بودن اندازه کشش نابرابری توزیع سهم بانک‌ها نسبت به ورود بانک جدید عنوان داشت. درواقع، اندازه کوچک شاخص نشان می‌دهد در کوتاه‌مدت ورود بانک‌های جدید به صنعت بانکداری ایران تنها باعث تغییرات ناچیزی در توزیع سهم بانک‌ها و بنابراین حرکت بسیار آهسته به سمت فضای رقابتی خواهد بود.

«حمیدی صحنه» (۱۳۸۷) به اندازه‌گیری درجه رقابت در بازار بانکی کشور پرداخته است. براین اساس شرایط رقابتی سیستم بانکداری ایران را به‌طور کامل و بر اساس پایه‌های خرد و سازمان‌های صنعتی موردمطالعه قرارداده و شاخص لرنر را برای هر سال به‌طور مجزا از تخمین سیستم معادلات هم‌زمان و با استفاده از رویکردهای جدید داده‌های تابلویی تاهمسان محاسبه نمودند. نتیجه پژوهش نشان می‌دهد که پس از ورود بانک‌های خصوصی یک تغییر ساختاری در شرایط رقابتی بازار بانکی ایران رخ داده است. شاخص لرنر برای سالهای بعد از ۸۲ و همراه با گسترش سهم بانک‌های خصوصی از بازار، روند نزولی را نشان می‌دهد.

«کمیلی» (۱۳۸۶) به محاسبه نرخ تمرکز در صنعت بانکداری ایران و برآورد رابطه میان نرخ سود سپرده‌ها و درجه تمرکز بازاری بانک‌ها پرداخته است. روش استفاده شده در برآورد رابطه بین نرخ سود سپرده و تمرکز بازار روش گشتاورهای تعمیم یافته (GMM)^۲ است. نتایج حاکی از آنست که اولاً تمرکز در صنعت بانکداری ایران به لحاظ دولتی و انحصاری بودن نظام بانکی

^۱. Davies(1980).

^۲. Generalized Method of Moments.

طی سالهای پس از انقلاب و همچنین تمرکز وجوده دولتی در برخی از بانک‌ها بالاست. ثانیاً از آنجائیکه رابطه منفی بین نرخ سود سپرده‌ها و درجه تمرکز بازاری بانک تأیید می‌شود، الگوی ساختار-رفتار-عملکرد^۱ توضیح دهنده رابطه بین ساختار و عملکرد در نظام بانکی ایران است. «دلیس و پگولتوس^۲» (۲۰۰۹) در پژوهش خود به تخمین درجه قدرت بازاری بانک‌ها در دوره اصلاحات مالی در کشورهای اروپایی، وسیله به تجزیه و تحلیل عوامل سیاسی و نهادی متمايز مؤثر بر رقابت بانکی بین ۱۵ کشور عضو اتحادیه اروپا (EU15)^۳ طی سالهای ۱۹۸۴-۲۰۰۵ و زیرگروههایی از (CEEs)^۴ کشورهای اروپای شرقی و مرکزی (بلوک شرق) طی سالهای ۱۹۹۰-۲۰۰۵ پرداختند. ایشان با استفاده از شاخص لرنر به اندازه‌گیری درجه رقابت در بازار بانکی کشورهای مذکور پرداختند. نتایج نشان می‌دهد در اکثر کشورهای اتحادیه اروپا، متوسط قدرت بازار در سیستم بانکی بین ۰,۱ و ۰,۴ مشاهده شده است؛ که نمایانگر رفتار رقابتی معتدل در این کشورهای است. در مورد کشورهای اروپای مرکزی و شرقی، نتایج بدست آمده کاملاً متفاوت از ۱۵ کشور عضو اتحادیه اروپاست؛ دوره اصلاحات مالی در کشورهای CEEs با افزایش قابل توجهی در متوسط قدرت بازاری بانک‌ها همراه است. علاوه بر این، بیشترین افزایش در قدرت بازاری بانک‌ها در کشورهایی مشاهده می‌شود که بخش بانکی آن‌ها به سرعت و قوی‌تر اصلاح شده است.

«مادوس و سولس^۵» (۲۰۰۷) تحول درجه رقابت در سیستم بانکی مکزیک را مورد مطالعه قراردادند. نمونه مورد استفاده آن‌ها سالهای ۱۹۹۳-۲۰۰۵ را موردنبررسی قرار می‌دهد. دوره ای که شامل مقررات زدایی، آزاد سازی و ادغام در این بخش است. سیستم بانکی مکزیک در معرض تحول بر اثر ملی شدن بانک‌ها (۱۹۸۲)، خصوصی شدن آن‌ها (۱۹۹۱)، بحران نرخ ارز (دسامبر ۱۹۹۴)، افزایش درجه باز شدن به روی سرمایه‌گذاریهای خارجی (که شروع آن در ۱۹۹۴ بود) و ادغام آن از سال ۲۰۰۰ به بعد، قرار داشت. در این مطالعه از دو شاخص رقابت (شاخص لرنر و H-Statistic) استفاده شده است. شواهد تجربی با استفاده از شاخص‌ها وجود رقابت انحصاری را در این بخش تأیید می‌کند.

۱. Structure – Conduct - Performance.

۲. Delis and Pagoulatos.

۳. European Union.

۴. Central and Eastern European Countries.

۵. Maudos and Solis.

«مادوس، فرناندز و همکاران^۱» (۲۰۰۷) به تجزیه و تحلیل قدرت بازار در بازار سپرده‌ها و تسهیلات و همچنین بررسی کارآیی در ۱۵ کشور اتحادیه اروپا طی سال‌های ۱۹۹۳-۲۰۰۲ پرداختند. سه شاخص مورداستفاده در این مقاله شاخص لرنر (مدل کورنو)، مثلث رفاه (رفاه ازدست رفته به دلیل قدرت بازاری) و هزینه کارآیی هستند. در این مقاله فقدان رفاه اجتماعی در ۲۰۰۲ به قدرت بازار نسبت داده می‌شود. نتایج نشان می‌دهد که رفاه کسب شده به کاهش قدرت بازار وابسته است. همچنین نتایج به دست آمده حاکی است که قدرت بازار در بازار تسهیلات افزایش یافته در حالیکه در بازار سپرده‌ها کاهش را نشان می‌دهد.

۳- مبانی نظری تحقیق

ساختار بازار معرف جنبه‌ها و خصوصیات گوناگونی است که از برجسته ترین آن‌ها می‌توان به درجه‌ی تمرکز، تمایز محصولات و شرایط ورود و صرفه‌های مقیاس به بازار اشاره کرد. چون در بسیاری از موارد اندازه‌گیری موضع ورود و صرفه‌های مقیاس مشکل و غیرممکن است، محققان معمولاً برای شناسایی ساختار بازار از شاخصهای تمرکز استفاده می‌نمایند. ساده‌ترین و عملی‌ترین راه برای قضاوت در مورد رقابت و انحصار در بازارها، توجه به اندازه‌ی تمرکز است. (یوسفی، ۱۳۸۲، ۳۱۵-۳۱۶)

رفتار بنگاه در بازار تحت تأثیر اندازه‌ی تمرکز بازار است. برای محاسبه تمرکز بازار می‌توان به شاخصهای کمی متعددی مانند شاخص لرنر^۲، شاخص بین^۳، شاخص هرفیندال - هیرشمن^۴، شاخص هانا وکی^۵، شاخص معکوس تعداد بنگاهها و شاخص نسبت تمرکز^۶ بنگاههای برتر (نسبت تمرکز K بنگاهی) و... اشاره نمود. معیارهایی که مربوط به قدرت انحصاری است با کمی اختلاف در سطح بنگاه مناسب ترند. چنانچه تعداد بنگاهها و اندازه نسبی آن‌ها در بازار

۱.Maudos and Fernandez de Guevara.

۲.Lerner Index.

۳.Bain Index.

۴. Herfindhal- Hirschman.

۵. Hannah and Kay.

۶. Concentration Ratio.

تغییر کند قدرت انحصاری آن‌ها نیز تغییر می‌کند. در زیر برخی از معیارهایی تعیین درجه تمرکز و قدرت انحصاری معرفی می‌شوند.

۳-۱- شاخص بین

از دیدگاه جو بین^۱ (۱۹۴۱) سود مستمر و بیش از حد متعارف فقط در سایه قدرت انحصاری امکان پذیر است. درنتیجه با استفاده از آمار سود بنگاههایی که در بازارهای رسمی بورس فعالیت می‌کنند، می‌توان به قدرت انحصاری آن‌ها پی برد. او با استفاده از درآمد کل (R)، هزینه‌های جاری (C)، استهلاک (D)، نرخ بهره رایج (I) و سرمایه گذاری (V)، محاسبه نرخ بازده به سرمایه گذاری (r) را به عنوان شاخصی برای اندازه‌گیری قدرت انحصاری پیشنهاد نمود. (ابونوری وسامانی پور، ۱۳۸۱، ۸۸)

این مدل با دو مشکل مواجه است: یکی اینکه در حالیکه سود مستمر غیر متعارف، نمایانگر قدرت انحصاری می‌باشد ولی عکس آن بیانگر عدم قدرت انحصاری نیست. و دیگری وجود تفاوت در سود اقتصادی با سود حسابداری است. (یوسفی، ۱۳۸۲، ۳۳۱)

۳-۲- شاخص هانا وکی

هانا وکی در جستجوی روشی بودند که اولاً تمامی بنگاههای بازار را به حساب آورد و دوم، شرایط مورد نظرشان را تأمین نماید؛ بنابراین آن‌ها تابع زیر را ارائه نمودند:

$$HK = \sum_{i=1}^N S_i^\alpha, \alpha > 0$$

که در آن i سهم بازاری α این بنگاه، N تعداد بنگاههای صنعت و α یک پارامتر کشش است که توسط پژوهشگر تعیین می‌شود. شاخص هانا وکی کلی تر از شاخص هیرشممن - هیرفندال است در این شاخص سهم بازار به توان α می‌رسد که انتخاب آن بستگی به محقق دارد، (وزنی است که به صنایع بزرگ در مقابل صنایع کوچک داده می‌شود) هانا وکی مقدار بین $0/6$ تا $2/5$ را پیشنهاد می‌کنند. α وزن و درجه اهمیت بنگاه است. اگر $\alpha = 2$ باشد شاخص هانا - کی معادل شاخص هر فندال - هیرشممن خواهد بود.

(همان، ۳۲۰)

۳-۳- شاخص هیرفندال - هیرشممن

1. Joe Bain (1941).

یکی از شاخصهای مهم و کاربردی برای بیان مفهوم تمرکز، شاخص هرفیندال – هیرشمن است؛ زیرا این شاخص به تمام نقاط روی منحنی تمرکز توجه می‌کند؛ یعنی این شاخص از اطلاعات تمام بنگاههای صنعت استفاده می‌نماید. برای به دست آوردن این شاخص از حاصل جمع مربع اندازه‌های نسبی (سهم بازار) بنگاهها در بازار استفاده می‌شود.

$$HHI = \sum_{i=1}^n S_i^2$$

S_i سهم بنگاه i در بازار است. بدین ترتیب بنگاههای بزرگتر از وزنه اهمیتی بیشتری در ساختن شاخص هرفیندال و اندازه‌گیری میزان تمرکز بازار برخوردار هستند. اگر HHI به صفر نزدیک شود به این معنی است که بنگاه کوچک است و سهمی در بازار ندارد. نحوه تعیین رقابتی یا غیررقابتی بودن صنایع بر اساس شاخص هیرفیندال- هیرشمن به این ترتیب است که بازاری که شاخص HHI آن کمتر از 100 باشد، بازار رقابتی محسوب می‌شود و بازارهایی که تمرکز آنها $HHI > 100$ است، انحصار چند جانبی سنت و بالاخره بازارهایی که تمرکز آنها < 100 باشد، انحصار چند جانبی سخت و انحصاری به حساب می‌آید.

۴-۳- شاخص لرنر

شاخصهای دیگری نیز وجود دارد که برای اندازه‌گیری قدرت انحصاری بنگاه مورد استفاده قرار می‌گیرد. شاخص لرنر یکی دیگر از آنهاست که به صورت زیر بیان می‌شود:

$$L = \frac{P - MC}{P} = \frac{1}{|e_d|}$$

می‌دانیم که در شرایط رقابت کامل قیمت با هزینه نهایی برابر است. اگر بین آنها تفاوتی وجود داشته باشد به طوریکه $P > MC$ گردد، دلیل ناکاملی بازار است که ما آن را قدرت انحصاری می‌نامیم. هر چه تفاوت بین قیمت با هزینه نهایی بیشتر باشد قدرت انحصاری بنگاه بیشتر است. با استفاده از شاخص لرنر می‌توان مشاهده کرد که بنگاهها در بازار انحصاری عمل می‌کنند و یا رقابتی. در حالت رقابتی $P = MC$ و لذا $L = 0$ است. اما در شرایط انحصاری از $MC < P$ بزرگتر است. در تعادل بلندمدت هزینه نهایی با درآمد نهایی منطبق می‌شود. از این رو شاخص لرنر برابر معکوس کشش تقاضاست.

(همان، ۳۲۸ – ۳۲۹)

شاخص لرنر از جمله شاخصهای اندازه‌گیری قدرت انحصاری است که دارای پایه‌های نظری قوی است و از مدل بهینه یابی استخراج می‌شود. با استفاده از این شاخص هم قدرت انحصاری

بنگاه و هم قدرت انحصاری اعمال شده در کل بازار قابل محاسبه می‌باشد. در ساختمان این شاخص عناصر ساختاری و رفتاری قابل مشاهده است. محاسبه شاخص لرنر با توجه به عناصر ساختاری و رفتاری کار ساده‌ی نیست و تسلط بر مدل‌های رفتاری بازار، انحصار چند جانبه و نظریه بازیها از ضروریات آن است. علاوه بر این برای محاسبه این شاخص در حالت کلی اطلاعات بازار به تفکیک تک تک بنگاهها مورد نیاز است.

(دفتر مطالعات اقتصادی و همکاران^۱، ۱۳۸۴، ۵۵)

۴- روش تحقیق

در ادبیات اقتصادی شاخص لرنر به صورت زیر تعریف می‌شود :

$$L = \frac{P - MC}{P} \quad (1)$$

می‌دانیم که در شرایط رقابت کامل قیمت با هزینه نهایی برابر است. اگر بین آن‌ها تفاوتی وجود داشته باشد به طوریکه $P > MC$ این به دلیل ناکاملی بازار یا موردی است که ما آن را قدرت انحصاری می‌نامیم. هر چه تفاوت بین قیمت با هزینه نهایی بیشتر باشد قدرت انحصاری بنگاه بیشتر است. هرچه تمرکز بازار بیشتر باشد میانگین شاخص لرنر برای بنگاهها بیشتر خواهد بود. این شاخص بسیار مهم است و در بیشتر مطالعات و تحقیقات از آن استفاده می‌شود. در تحقیق حاضر شاخص لرنر را برای سیستم بانکی کشور بر اساس روش Angelini and Cetorelli (2003) در سیستم بانکی ایتالیا، Maudos and solis (2007) برای سیستم بانکی مکزیک و... به شکل زیر تعریف می‌کنیم:

$$L = \frac{r - MC}{r} \quad (2)$$

در رابطه فوق r نرخ سود تسهیلات و MC هزینه نهایی عملیاتی تسهیلات است. در رابطه فوق MC بر پایه‌ی تخمینی از تابع هزینه ترانسلوگ به دست می‌آید. در این پژوهش ابتدا شکل کلی تابع هزینه مورد نظر برای استخراج شاخص لرنر در بازار تسهیلات ارائه می‌شود و سپس هزینه نهایی را استخراج می‌کنیم و در ادامه با استفاده از رابطه ۲ به محاسبه شاخص لرنر در بازار تسهیلات سیستم بانکی کشور خواهیم پرداخت.

۱. معاونت برنامه ریزی و امور اقتصادی، وزارت بازرگانی.

تابع هزینه‌ی ترانسلوگ مورداستفاده در این جا به پیروی از مادوس و سولس (۲۰۰۷)،

به صورت زیر است:

$$\begin{aligned} \ln c_{it} = & \sum \gamma_h \ln w_{hit} + \gamma_L \ln L_{it} + \gamma_D \ln D_{it} + \frac{1}{2} \sum \sum \gamma_{hn} \ln w_{hit} \ln w_{mit} + \gamma_{LD} \ln L_{it} \ln D_{it} \\ & + \frac{1}{2} \gamma_{LL} (\ln L_{it})^2 + \frac{1}{2} \gamma_{DD} (\ln D_{it})^2 + \sum \gamma_{hL} \ln L_{it} \ln w_{hit} + \sum \gamma_{hD} \ln D_{it} \ln w_{hit} \\ & + \mu_1 T + \frac{1}{2} \mu_2 T^2 + \mu_L T \ln L_{it} + \mu_D T \ln D_{it} + \sum \mu_h T \ln w_{hit} + u_{it} \end{aligned} \quad (3)$$

در رابطه C هزینه‌های عملیاتی، W قیمت نهاده‌ها (نیروی کار و سرمایه فیزیکی)، L میزان تسهیلات و D میزان سپرده‌هاست. یک متغیر روند زمانی است که تأثیر پیشرفت تکنولوژی را نشان می‌دهد.

بر اساس تخمین معادله (۳)، هزینه‌های عملیاتی نهایی در بازار تسهیلات برای هر بانک و به ازای هر سال از دوره زمانی موردمطالعه مطابق با رابطه زیر مورد محاسبه می‌گیرد:

$$mc_{Lit} = \frac{\partial C_{it}}{\partial L_{it}} = \left[\gamma_L + \gamma_{LL} \ln L_{it} + \sum \gamma_{hL} \ln w_{hit} + \gamma_{LD} \ln D_{it} + \mu_L T \text{rend} \right] \frac{C_{it}}{L_{it}} \quad (4)$$

باید توجه داشته باشیم که این پژوهش به دو بخش تقسیم می‌شود یک بخش به بررسی درجه تمرکز در بازار تسهیلات کل صنعت بانکداری طی سالهای ۱۳۸۰ - ۱۳۸۷ می‌پردازد؛ در این بخش بانک‌های دولتی و خصوصی موردمطالعه قرارگرفته‌اند. در بخش دوم تنها بانک‌های دولتی طی سالهای ۱۳۷۵ - ۱۳۸۷ موردمطالعه قرارگرفته و درجه تمرکز بازار تسهیلات بانک‌های دولتی را مورد ارزیابی قرارداده‌ایم.

۵- تخمین تابع هزینه و محاسبه شاخص لرنر تسهیلات

بانک‌های موردمطالعه در این بخش شامل ۱۵ بانک است که ۱۰ بانک دولتی و ۵ بانک خصوصی را در بر می‌گیرد. بانک‌های دولتی موردمطالعه در این بخش شامل بانک‌های ملی، سپه، صادرات، رفاه، مسکن، کشاورزی، تجارت، ملت، صنعت و معدن و توسعه صادرات است. بانک‌های خصوصی شامل بانک‌های کارآفرین، سامان، اقتصاد نوین، پارسیان و سینا است.

بر اساس تخمین تابع هزینه (۳) معادله‌ی هزینه نهایی تسهیلات به صورت زیر حاصل می‌شود:

$$MCL = \{0.54 - 0.23 * \ln D + 0.3 * \ln L + 0.15 * \ln W_1 - 0.09 * \ln W_2 - 0.05 * T\} * C/L$$

در تخمین تابع هزینه متغیر مجازی وارد شده است که به ازای بانک‌های خصوصی عدد یک و برای بانک‌های دولتی عدد صفر می‌گیرد. درادامه میزان هزینه نهایی به ازای هر سال محاسبه گردید و با استفاده از رابطه (۲) میزان شاخص لرنر در بازار تسهیلات کل سیستم بانکی کشور طی سالهای ۱۳۸۷ – ۱۳۸۰ محاسبه گردید که نتایج آن در جدول شماره (۱) مشاهده می‌گردد.

جدول شماره (۱) : شاخص لرنر محاسبه شده در بازار تسهیلات کل سیستم بانکی کشور

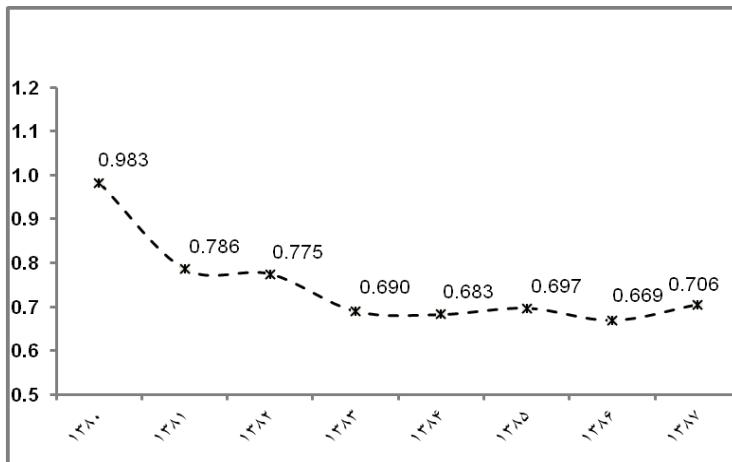
سال	لرنرتسهیلات	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷
	0.983	0.786	0.775	0.690	0.683	0.697	0.669	0.706	0.706

منبع: محاسبات تحقیق

همانطور که ملاحظه می‌شود در بازار تسهیلات با ورود بانک‌های خصوصی از سال ۱۳۸۰ شاخص لرنر به میزان ۰،۲ کاهش یافته است. میزان شاخص نشاندهنده درجه تمکز بازار بانکی کشور است که همزمان با ورود بانک‌های خصوصی کاهش یافته و به این معناست که حضور بانک‌های خصوصی از درجه انحصار در سیستم کاسته و شرایط به سمت رقابتی شدن پیش رفته است.

نمودار شماره (۱) روند شاخص لرنر در بازار تسهیلات سیستم بانکی کشور را نشان می‌دهد. بانک‌ها به منظور دستیابی به سود بیشتر اقدام به اعطای تسهیلات به مشتریان می‌کنند. در تخصیص وجهه برای اعطای تسهیلات، هدف اولیه مدیریت بانک کسب درآمد از طریق تأمین اعتبار مورد نیاز جامعه است و هدف دوم مدیریت بانک درجه نقدشوندگی تسهیلات است.

همانطور که در نمودار دیده می‌شود با آغاز فعالیت بانک‌های خصوصی در سال ۸۰ کاهشی در درجه تمکز بازار که با شاخص لرنر محاسبه شده روی داده است. می‌توان گفت که با حضور بانک‌های خصوصی رقابت در بازار تسهیلات افزایش نشان می‌دهد و پس از آن در سال ۸۳ کاهش دیگری را به میزان ۸ درصد داشته است. پس از آن تقریباً روند یکنواختی را تجربه کرده است و تغییر چشم‌گیری دیده نمی‌شود.

نمودار شماره (۱) : روند شاخص لرنر در بازار تسهیلات سیستم بانکی کشور

مأخذ: محاسبات تحقیق

در ادامه به بررسی درجه تمرکز بازار تسهیلات بانک‌های دولتی می‌پردازیم. حال به تخمین تابع هزینه (۳)، برای محاسبه شاخص لرنر سیستم بانک‌های دولتی کشور به منظور بررسی رقابت بین بانک‌های دولتی می‌پردازیم. بر اساس تخمین تابع هزینه فوق، معادله‌ی هزینه نهایی تسهیلات بانک‌های دولتی به صورت زیر حاصل می‌شود:

$$M_{CL} = \{2.23 + 0.046 * \ln D - 0.4 * \ln L - 0.16 * \ln W_1 + 0.2 * \ln W_2 + 0.2 * T\} * C/L$$

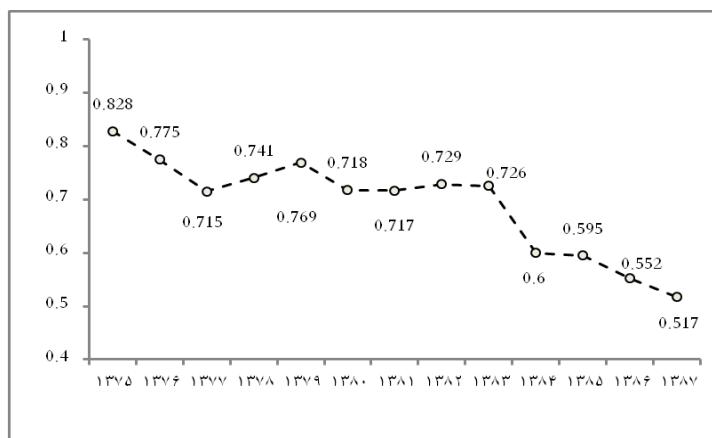
همانند بخش قبل میزان هزینه نهایی به ازای هر سال محاسبه گردید و با استفاده از رابطه (۲) میزان شاخص لرنر در بازار تسهیلات طی سالهای ۱۳۸۷ - ۱۳۷۵ محاسبه گردید که نتایج آن در جدول شماره (۲) مشاهده می‌گردد.

جدول شماره (۲) : شاخص لرنر محاسبه شده در بازار تسهیلات بانک‌های دولتی

سال	لرنر تسهیلات
۱۳۸۷	۰.۶۱۷
۱۳۸۶	۰.۵۰۲
۱۳۸۵	۰.۰۹۵
۱۳۸۴	۰.۶
۱۳۸۳	۰.۷۲۶
۱۳۸۲	۰.۷۲۹
۱۳۸۱	۰.۷۱۷
۱۳۸۰	۰.۷۱۸
۱۳۷۹	۰.۷۶۹
۱۳۷۸	۰.۷۴۱
۱۳۷۷	۰.۷۱۵
۱۳۷۶	۰.۷۷۵
۱۳۷۵	۰.۸۲۸

منبع: محاسبات تحقیق

در بازار تسهیلات سیستم بانک‌های دولتی در سال ۱۳۷۵ شرایط انحصاری مشاهده می‌شود اما در سالهای پس از آن شاخص لرنر روند کاهشی دارد. می‌توان مشاهده نمود که بازار تسهیلات در سیستم دولتی به سمت رقابتی شدن پیش رفته است. نمودار (۲) روند شاخص لرنر را در بازار تسهیلات سیستم بانک‌های دولتی نشان می‌دهد. همانطور که در نمودار مشاهده می‌شود در بانک‌های دولتی شرایط به سمت رقابت پیش رفته است و روند آن در نمودار (۲) مشاهده می‌شود.

نمودار شماره (۲) : روند شاخص لرنر در بازار تسهیلات بانک‌های دولتی

مأخذ: محاسبات تحقیق

به نظر می‌رسد عامل اصلی در افزایش رقابت پس از ورود بانک‌های خصوصی، افزایش در هزینه نهایی سیستم بانکی باشد. چراکه در سالهای قبل از ورود بانک‌های خصوصی، بانک‌های دولتی سود بسیار کمی را به سپرده‌ها پرداخت می‌کردند. با ورود بانک‌های خصوصی رقابت جهت جذب سپرده‌ها که منبع اصلی بانک جهت ارائه خدمات می‌باشد به شدت افزایش یافت که درنتیجه نرخ سود پرداختی به سپرده‌گذاران نیز بالا رفت. از سوی دیگر بانک‌ها جهت رقابت برای جذب سپرده‌گذاران ناچار به بکارگیری تکنولوژی و فناوری روز (ATM، کارت‌های اعتباری و...) پیاده‌سازی بانکداری الکترونیکی جهت دسترسی آسان و به موقع مردم به انواع خدمات بانکی و استفاده از نیروهای مجروب و پرتوان بودند که به نوبه خود هزینه‌های سیستم بانکداری را افزایش داد. می‌توان گفت مهمترین تأثیر بانک‌های خصوصی بر بانک‌های دولتی کشور ارتقای کیفیت اعتبارات آن بانک‌هاست. این بانک‌ها اکنون برای کاهش هزینه‌های خود

توجه بیشتری به سیاست‌های عملیاتی خود خواهند داشت و برنامه توسعه شعب خود را محدود خواهند کرد.

بانک‌های دولتی خدمات متنوع‌تری را ارائه خواهند داد، در حفظ کارکنان با تجربه تر خود توجه بیشتری مبذول خواهند داشت، و دولت نیز ناچار خواهد بود همانگونه که در برنامه سوم توسعه آمده است، تسهیلات تکلیفی را کم کنند، حساب بانک‌ها را از دولت جدا کنند و اجازه دهند که بانک‌ها مطابق با معیارهای تجاری به اعطای اعتبارات بپردازند.

(عبده تبریزی، ۱۳۸۰، ۱۱)

۶- نتیجه‌گیری و پیشنهادات

همانطورکه مشاهده شد بازار بانکی از بسیاری جهات به الگوی غیر رقابتی شبیه است و تنها با ورود بانک‌های خصوصی تغییراتی در جهت حرکت به رقابت در بازار تسهیلات به چشم می‌خورد. شاخص لرنر محاسبه شده در پژوهش حاضر نزدیک به شرایط انحصاری است و هنوز با شرایط مطلوب رقابتی فاصله داریم.

در شبکه بانک‌های دولتی نیز مشاهده می‌شود که با ورود بانک‌های خصوصی، بانک‌های دولتی مجبور به عکس‌العمل شده‌اند و افزایش رقابت را در سیستم شاهد هستیم. با مشاهده تعداد محدود بانک‌ها در این صنعت به نظر می‌رسد ساختار بازار از این جهت به الگوهای رقابت ناقص نزدیک باشد. شاید بتوان گفت مهمترین تأثیر بانک‌های خصوصی بر بانک‌های دولتی ایران ارتقای کیفیت اعتبارات آن بانک‌ها بوده است.

بانک‌های خصوصی پیش رو در ارائه خدمات جدید بانکی بوده‌اند همانند ارزش آفرینی برای مشتریان و افزایش سطح رضایتمندی مشتریان، اطلاع رسانی و ارائه خدمات مختلف الکترونیکی با استفاده از ابزارهای مختلفی چون: اینترنت، تلفن‌بانک، پیام‌کوتاه و... به مشتریان، گسترش بانکداری الکترونیکی و... که این موضوع باعث شد تا تعدادی از بانک‌های دولتی به پیروی از آن‌ها، خدمات مشابه ارائه کنند و می‌توان گفت که بخش اعظم افزایش رقابت در شبکه بانکی کشور با ورود بانک‌های خصوصی از همین ناحیه می‌باشد و همانطور که عنوان شد، منظور ما از رقابت در سیستم بانکی درواقع همان رقابت در نوآوری و ارائه خدمات نوین بانکی به‌منظور جذب مشتری بیشتر بود.

با توجه به مباحث عنوان شده می‌توان پیشنهادات زیر را برای بهبود فضای رقابتی در سیستم بانکی کشور مطرح کرد همانند: کاهش سیاست‌های دستوری، اعطای آزادی بیشتر به بانک‌ها و ایجاد شرایط رقابتی‌تر در شبکه بانکی کشور، توسعه فعالیت بانک‌های خصوصی (خصوصی سازی بانک‌های دولتی و حمایت از تشکیل بانک‌های خصوصی جدید)، وضع مقررات تنظیمی بهمنظور جلوگیری از رفتارهای ضد رقابتی، گسترش امکان فعالیت بانک‌های خارجی در کشور بهمنظور ارتقای رقابت در سیستم بانکی کشور.

منابع:

- ابونوری، اسماعیل وسامانی‌پور، حسن (۱۳۸۱). "برآورد پارامتریکی نسبت تمرکز صنایع در ایران"، فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، شماره ۲۲، صفحات ۹۸ - ۱۲۸.
- امیدی نژاد، محمد، "گزارش عملکرد نظام بانکی کشور در سالهای ۸۷ - ۱۳۸۵ - ۱۳۸۶"، موسسه عالی بانکداری ایران.
- بانک اقتصاد نوین. گزارش سالانه و صورت های مالی. سالهای ۸۷ - ۱۳۸۱ - ۱۳۸۱. پژوهشکده پولی و بانکی.
- بانک پارسیان. گزارش سالانه و صورت های مالی . سالهای ۸۷ - ۱۳۸۱. پژوهشکده پولی و بانکی.
- بانک پاسارگاد. گزارش سالانه و صورت های مالی . سالهای ۸۷ - ۱۳۸۴ - ۱۳۸۴. پژوهشکده پولی و بانکی.
- بانک تجارت. گزارش سالانه و صورت های مالی . سالهای ۸۷ - ۱۳۸۱. پژوهشکده پولی و بانکی.
- بانک سینا. گزارش سالانه و صورت مالی . سال ۱۳۸۵ - ۸۳. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
- بانک صنعت و معدن. عملکرد ۲۵ ساله . ۱۳۵۸ - ۸۳. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
- بانک صنعت و معدن. گزارش سالیانه . ۱۳۸۳ - ۸۴. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
- ترازانه و صورت سود وزیان بانک‌ها در سال‌های ۸۴ - ۱۳۷۳ - ۱۳۷۳. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
- ترازانه و صورت‌های مالی شبکه بانکی و مشخصات دفاتر نمایندگی بانک‌های خارج از کشور سال ۱۳۷۸.
- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
- حمیدی صحنه، مهدی (۱۳۸۷). "بررسی درجه انحصارسیستم بانکداری و تأثیر ورود بانک‌های خصوصی بر میزان رقابت در سیستم بانکداری ایران"، پایان نامه کارشناسی ارشد، موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه ریزی (معاونت برنامه ریزی و نظارت راهبردی).
- سasan گهر، پرویز (۱۳۸۳). "گزارش عملکرد نظام بانکی کشور در سال ۱۳۸۲ (به مناسب برگزاری پانزدهمین همایش بانکداری اسلامی)", موسسه عالی بانکداری ایران.
- سasan گهر، پرویز و همکاران (۱۳۸۴). "گزارش عملکرد نظام بانکی کشور در سال ۱۳۸۳ (به مناسب برگزاری شانزدهمین همایش بانکداری اسلامی)", موسسه عالی بانکداری ایران.
- شفیعی، افسانه (۱۳۸۸). "تحلیل ساختار، کارآیی و هزینه اجتماعی انحصار؛ مطالعه تجربی صنعت بانکداری ایران"، رساله دکتری، دانشگاه علامه طباطبائی.
- عبداله تبریزی، حسین (۱۳۸۰). "بانک‌های خصوصی و تجدید ساختار بانک‌های دولتی"، مجموعه مقالات دوازدهمین همایش بانکداری اسلامی، موسسه عالی بانکداری ایران.
- فرجی، یوسف ووکیلی، سعید (۱۳۸۵). "ضرورت خصوصی سازی بانک‌های تجاری در ایران و ارائه مدل مناسب با استفاده از تجربیات سایر کشورها"، (مجموعه مقالات هفدهمین همایش بانکداری اسلامی)، موسسه عالی بانکداری ایران.
- کمیلی، میلاد (۱۳۸۶). "رابطه نرخ سود سپرده‌ها و درجه تمرکز بانک با توجه به متغیرهای ریسک در صنعت بانکداری ایران"، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.

- وزارت بازرگانی(۱۳۸۴). "لایحه قانون رقابت مبانی نظری و تجربی کشورها"، معاونت برنامه‌ریزی و امور اقتصادی (دفتر مطالعات اقتصادی)، شرکت چاپ و نشر بازرگانی.
- ویژه نامه یازدهمین همایش بانکداری اسلامی (بانکداری اسلامی و توسعه). موسسه عالی بانکداری ایران .۱۳۷۹.
- یوسفی، محمدقلی(۱۳۸۲). "اقتصاد صنعتی (جلد اول)"، انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی، چاپ اول.

- Angelini, P., Cetorelli, N., (2003). "Bank competition and regulatory reform: The case of the Italian banking industry". Journal of Money, Credit and Banking 35, 663-684.
- Bain,J.S.(1941),"The Profit Rate as a Measure of Mnopoly Power",Quarterly Journal of Economics,:255-271.
- Delies,M.,and Pagoulatos,G.,(2009),"Bank competition, institutional strength and financial reforms in central and Eastern Europ and the EU", July .
- Lerner, A.P., 1934. "The concept of monopoly and the measurement of monopoly power".Review of Economic Studies 29, 291-299.
- Maudos,J.,Fernandez de Guevara,J.,(2007),"The cost of Market power in the European banking sectors:social welfare loss vs.inefficiency cost",Journal of Banking &Finance 37(7),pp.2103-2125.
- Maudos,J.,Solis,L.,(2007),"Deregulation,liberalization and consolidation of the Mexican banking system: Effects on competition",Working paper

